

ЗУСТРІЧНИЙ ПОЗОВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Досліджено поняття, особливості та механізм реалізації зустрічного позову в господарському судочинстві. Визначено взаємозв'язок між первісним та зустрічним позовами. Доведено, що відповідач має загальні та спеціальні права. Наголошено, що вирішення питання про прийняття зустрічного позову залежить не від розсуду судді, а від наявності передбачених законом умов, за яких допускається пред'явлення зустрічного позову.

Ключові слова: зустрічний позов, відповідач, позов, господарське судочинство, зустрічні вимоги.

Nikolenko Liudmyla. Counterclaim in economic proceedings

The article examines the concept, features and mechanism of counterclaim implementation in economic proceedings. The relationship between the initial and counterclaims has been determined. It has been proven that the defendant has general and special rights. It is noted that the decision on accepting a counterclaim does not depend on the discretion of the judge, but on the existence of conditions provided for by law under which a counterclaim is allowed.

Key words: counterclaim, defendant, claim, economic proceedings, cross-action.

Зустрічний позов є одним із процесуальних засобів відповідача як у захисті від первісного позову, так і в одночасному задоволенні власних вимог до позивача. Аналіз судової практики показує, що цей засіб вдається реалізувати далеко не у всіх випадках, немає єдності в умовах прийняття зустрічних позовів і їх подальшої долі. Проведення судової реформи та оновлення процесуального законодавства у 2017 році не дало відповіді на питання щодо зустрічного позову в господарському судочинстві.

Застосування норм про зустрічні позови традиційно знаходяться в центрі уваги поважних вчених. Деякі положення інсти-

туту зустрічного позову досліджували Д.М. Притика, В.Д. Чернадчук, В.Є. Беляєвич, І.О. Картузов, О.С. Фонова та інші вчені, проте комплексні дослідження цього інституту, з врахуванням оновленого процесуального законодавства, відсутні.

Теоретичне дослідження інституту зустрічного позову є надзвичайно актуальним, оскільки у частині застосування норм про зустрічні позови існує низка практичних проблем, не врегульованих господарським процесуальним законодавством.

У дореволюційному праві зустрічний позов однозначно трактувався як «захист нападом». Енциклопедичний словник Ф.А. Брокгауза і І.А. Ефрона містить таке визначення: зустрічний позов (*Widerklage, reconvention*) – такий позов, який пред'явлений відповідачем до позивача в тій же судовій установі, де самим позивачем пред'явлений позов до відповідача і почата на вимогу позивача справа ще існує; при цьому зустрічний позов становить не спростування вимог позивача, а самостійну вимогу, направлену відповідачем до позивача [1].

Мета зустрічного позову переважно полягає в тому, щоб зменшити вимогу первісного позову або навіть погасити його, але зрештою може бути прийнято рішення про відмову в первісному позові і присудження зустрічного позову.

Зустрічний позов приймається господарським судом, якщо обидва позови взаємопов'язані й спільний їх розгляд є доцільним, зокрема коли вони виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову (ч. 2 ст. 180 ГПК України) [2]. Якщо суд визнає зустрічну позовну вимогу відповідача обґрунтованою, такою, що дотримує матеріально-правові умови задоволення, він враховує його з первісною вимогою при прийнятті рішення. Наведене положення можна розглядати з двох позицій: при пред'явленні зустрічного позову, направлено до задоволення первісної вимоги, суд перевіряє матеріально-правові підстави тільки зустрічного позову, визнання стороною обставин, на яких інша сторона ґрунтує свої вимоги або заперечення, звільняє іншу сторону від необхідності доведення таких обставин; зустрічний позов не можна використовувати тоді, коли у відзиві на позовну заяву міститься вимога відмовити у задоволенні позову [3, с. 32].

Проте з даними положеннями важко погодитися. Скоріш за все при пред'явленні зустрічного позову сутність дій відповідача полягає не у визнанні позову, а у пред'явленні власних вимог. Тому за наявності зустрічного позову суд повинен у будь-якому випадку досліджувати вимоги позивача і відповідача, викладені як у первісному, так і у зустрічному позовах. Пред'явлення відзиву на позовну заяву, в якій відповідач вказує, що він не визнає позовні вимоги, не виключає подання зустрічного позову. Більше того, відзив у ряді випадків є можливістю відповідача додатково вказати на невизнання первісного позову.

Зустрічний позов — це позов, заявлений відповідачем для спільного розгляду з первісним позовом, який містить звернені до господарського суду вимоги щодо виключення повністю або частково задоволення первісного позову.

Загальною ознакою позовів, у тому числі зустрічного, є те, що вони подаються до господарського суду з метою захисту порушених або оспорюваних прав, а також охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання.

Особливими ознаками зустрічного позову є: право на подання має не будь-який учасник господарського процесу, а лише відповідач з первісного позову; зустрічний позов пред'являється до первісного позивача; позови об'єднуються, якщо вони взаємопов'язані й спільний їх розгляд є доцільним; метою зустрічного позову є захист від первісного позову або спростування його в частині чи повністю, або розгляд в одному господарському процесі, хоча і різних, але взаємозв'язаних вимог; строк подання встановлюється судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі (строк для подання відзиву) (ч. 8 ст. 165, ч. 1 ст. 180 ГПК України). Позицію стосовно строку подання зустрічного позову ще раз підтвердив 20 березня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в рамках справи № 910/6483/18 (ЄДРСРУ № 80580089), який досліджував питання щодо особливостей та процесуальних строків подання зустрічного позову в господарському процесі [4].

Відповідач у справі, згідно принципам рівності, змагальності та диспозитивності, наділений широким обсягом процесуальних прав, до яких можна віднести: загальні права, які властиві сторонам

судової справи (ознайомлюватися з матеріалами справи; подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам та інші права, визначені ст. 42 ГПК України); спеціальні права (визнати позов повністю або частково, подавати заперечення проти позову, досягнути примирення, передавати повноваження, подати зустрічний позов та інші права, визначені ГПК України).

Відповідач з первісного позову має у своєму розпорядженні низку процесуальних засобів захисту власних інтересів: заява зустрічного позову, представлення заперечень, відзив, подання клопотань тощо. Під час розгляду справи він може самостійно вибирати процесуальні засоби захисту своїх прав і законних інтересів. Основні з них – подання заперечень на позов, відзив і зустрічний позов. Кожен із цих процесуальних засобів, які має у своєму розпорядженні відповідач, має як свої переваги, так і недоліки. Вибір оптимального засобу захисту залежить від тих чи інших конкретних правовідносин, які пов'язують позивача і відповідача, від того, досягнення якої мети ставить перед собою відповідач. Особливостями пред'явлення зустрічного позову є: у господарського суду немає прямого обов'язку давати відповідь за суттю заявлених відповідачем заперечень. Це пов'язано з тим, що суд може відхилити позов і з інших міркувань, ніж ті, які містяться у відповідних запереченнях; зустрічний позов має бути заявлений з обов'язковим дотриманням правил, встановлених ст. 162, 164, 172, 173 ГПК України.

При задоволенні судом зустрічного позову, повністю або частково, виключається задоволення первісного позову.

У запереченні відповідач викладає свої пояснення, міркування та аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань та аргументів і мотиви їх визнання або відхилення. Заперечення підписується відповідачем або його представником. До заперечення застосовуються правила, встановлені ч. 3 – 6 ст. 165 ГПК України. Заперечення подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання заперечення, який дозволить іншим учасникам справи отримати заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті (ст. 167 ГПК України) [2].

Одна з найбільш актуальних процесуальних проблем – позиція суду при вирішенні питання про прийняття зустрічного позову.

Слід зазначити, що у судовій практиці зустрічаються випадки, коли зустрічний позов, який однозначно не підлягає спільному розгляду з первісним, подається задля затягування судового процесу. Тобто так зване зловживання процесуальними правами, яке характерне для недобросовісних учасників справи.

Юристи-практики визначили алгоритм дій «процесуальних диверсантів», пов'язаних із поданням зустрічного позову: 1) недобросовісний відповідач подає зустрічний позов, який не підлягає розгляду спільно з первісним; 2) через порушення вимог щодо взаємопов'язаності первісного та зустрічного позовів і доцільності їх спільного розгляду суд повертає зустрічний позов заявнику; 3) недобросовісний відповідач подає апеляційну скаргу на ухвалу про повернення зустрічного позову, внаслідок чого всі матеріали справи передають до суду апеляційної інстанції. Задля нівелювання можливості затягнути таким чином судовий процес законодавець вирішив розширити перелік випадків, у яких не всі матеріали справи підлягають переданню до суду апеляційної або касаційної інстанцій. Оскарження зазначених ухвал належить до таких випадків, лише якщо апеляційні скарги подано з пропуском строку оскарження судових рішень. Позитивним моментом у цьому контексті є те, що такий порядок передання матеріалів справи до суду апеляційної або касаційної інстанцій діятиме до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Однак точна дата початку функціонування такої системи не відома [5].

Аналізуючи норми ГПК України, можна зробити висновок, що зустрічний позов має бути прийнятий в обов'язковому порядку, якщо немає перешкод для прийняття даного позову. Особливість прийняття зустрічного позову полягає в тому, що при направленні позову як зустрічного повинні бути дотримані не тільки загальні вимоги, що пред'являються до будь-якого позову, а й вимоги, що містяться у ст. 180 ГПК України. Викладене означає, що вирішення питання про прийняття зустрічного позову згідно із законом залежить не від розсуду судді, а

від наявності передбачених законом умов, за яких допускається пред'явлення зустрічного позову.

Слід зазначити, що між первісним і зустрічним позовами завжди існує взаємний зв'язок. Саме його наявністю і пояснюється правовий феномен зустрічного позову. Проте характер зв'язків між первісним і зустрічним позовами може бути різним. Ці зв'язки можуть ґрунтуватися на спільності підстав, а можуть і не мати такої спільності [6]. Предметом зустрічних позовів можуть бути вимоги, які випливають як із спільної з первісною вимогою правової підстави, так і з інших підстав. Проте для цих позовів характерна близькість підстав. Зв'язок подібних зустрічних позовів з первісним позовом полягає насамперед у такому їх співвідношенні, коли задоволення зустрічної вимоги виключає задоволення первісної вимоги повністю або в частині.

У ГПК України без відповіді залишилися питання стосовно можливостей відповідача у разі зміни позивачем предмета чи підстави позову. Стаття 46 ГПК України визначає, що до закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше, ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі. У зв'язку з можливим закінченням строку відповідач не буде мати можливості подати зустрічний позов, але він має право подати заяву про поновлення строку для подачі зустрічного позову, з врахуванням вимог, викладених у ч. 4 ст. 119 ГПК України.

Подання зустрічного позову як одностороння процесуальна дія відповідача породжує труднощі для всіх інших осіб, що беруть участь у справі, і для суду, оскільки потрібно надати необхідний час для підготовки до слухання зустрічного позову особам, які беруть участь у справі, наприклад, досліджувати нові докази. Водночас подання зустрічного позову може спровокувати позивача подати відзив на зустрічний позов, що суперечить самій природі зустрічного позову та взагалі завданням господарського судочинства.

Стаття 180 ГПК України без відповіді залишила питання стосовно подання зустрічного позову до третьої особи, яка заявляє

самостійні вимоги. Оскільки зустрічний позов є способом захисту прав відповідача, то останній має право пред'являти позов не тільки до позивача, а й до третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги [7, с. 133].

У судовій практиці зустрічаються випадки, коли, залишаючи без розгляду первісний позов (або припиняючи провадження з нього), суд залишає без розгляду і зустрічний позов (або припиняє провадження). При цьому суди посилаються на те, що зустрічний позов через ст. 180 ГПК України заявляється для спільного розгляду з первісним. Оскільки останній залишений без розгляду (або провадження припинено), зважаючи на відсутність «взаємозв'язку», то і зустрічний позов має бути залишений без розгляду (або провадження з нього має бути припинено). Подібна практика не може бути визнана правомірною. Незважаючи на те, що зустрічний позов має специфічні риси, він належить до різновидів позовів, передбачених ГПК України. І, отже, на нього поширюються загальні правила як прийняття позовів, так і, наприклад, такого варіанту завершення провадження у конкретній справі, як залишення позову без розгляду або припинення провадження з позову. Отже, залишення будь-якого (у тому числі зустрічного) позову без розгляду або припинення провадження з нього повинні проводитися лише за наявності підстав, передбачених ГПК України. У разі їх відсутності залишення зустрічного, як і будь-якого іншого, позову без розгляду або припинення провадження не можна визнати правомірними.

З урахуванням цього вважаємо правильним, що зустрічний позов залишається предметом розгляду господарського суду і у тому випадку, коли первісна вимога (позов) не буде розглянута, зважаючи на відсутність первісного позивача у судовому засіданні, його відмову від позову або з будь-яких інших підстав. Отже, можна стверджувати, що факт прийняття зустрічного позову, поєднання його з первісним для спільного розгляду покладає на господарський суд обов'язок надати мотивовану відповідь із кожної із заявлених (і прийнятих судом до розгляду) вимог: первісної і зустрічної. Відсутність відповіді за суттю щодо рішення, прийнятого господарським судом на вимогу, що заявлена як зустрічний позов, не можна визнати правомірною. У цьому випадку завершальний судовий акт неможливо вважа-

ти повним, оскільки в ньому суд без наявності підстав, вказаних у процесуальному законі, відхилився від відповіді на заявлену і взяту до розгляду зустрічну вимогу – зустрічний позов.

Враховуючи норми ГПК України, на вимогу відповідача з первісного позову, який їм заявлений як зустрічний, господарський суд безумовно зобов'язаний дати відповідь у прийнятому рішенні. Причому ця відповідь суду повинна міститися в його резолютивній частині. Що стосується заперечень, то їх оцінка може міститися лише в мотивувальній частині рішення.

Отже, відповідач має загальні та спеціальні права, що визначені ГПК України, а також процесуальні засоби захисту власних прав і законних інтересів, у тому числі зустрічний позов. Зустрічний позов спрямований на реалізацію принципів рівності, змагальності та диспозитивності; процесуальної економії часу та розумного строку розгляду справи у господарському судочинстві.

1. Энциклопедический словарь / Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; Под ред. И. Е. Андреевского. Санкт-Петербург: Типо-Литография И. А. Ефрона, 1892. 478 с. *Сайт Энциклопедический Словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/>.
2. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06 листопада 1991 року. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56. 3. Клейн Н. И. Встречный иск в суде и арбитраже. Москва:Юрид. лит., 1964. 132 с. 4. Морозов Є. Зустрічний позов у господарському процесі. *Ліга. Блоги*. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/32890>.
5. Герасименко Р. Загальна характеристика новачій процесуального законодавства. *Ліга Закон*, 03 вересня 2020 р. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014072.
6. Диба І. Пред'явлення зустрічного позову. *Юридичний вісник України*. 2006. 9-15 грудня. № 49 (597). URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal/Ur_Visnuk_Ukr_1_52_2006/PDF/49.PDF.
7. Шурин О.А. Зустрічний позов у цивільному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. № 1 (3). С. 131-134.

References

1. Enciklopedicheskij slovar' / Izdateli: F. A. Brokgauz, I. A. Efron; Pod red. I. E. Andreevskogo. Sank-Peterbyrg: Tipo-Litografiya I. A. Efrona, 1892. 478 s. *Sajt Enciklopedicheskij Slovar' F.A. Brokgauza i I.A. Efrona*. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/>.
2. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06 lystopada 1991 roku. № 1798-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 6. St. 56. 3. Klejn N. I. Vstrechnyj isk v sude i arbitrazhe. Moskva:YUrid. lit., 1964. 132 s. 4. Morozov Ye. Zustrichnyi pozov u

hospodarskomu protsesi. *Liha*. Blohy. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/32890>. 5. Herasymenko R. Zahalna kharakterystyka novatsii protsesualnoho zakonodavstva. *Liha Zakon*, 03 veresnia 2020 r. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014072. 6. Dyba I. Pred'iavlennia zustrichnoho pozovu. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. 2006. 9-15 hrudnia. № 49 (597). URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal/Ur_Visnyk_Ukr_1_52_2006/PDF/49.PDF. 7. Shuryn O.A. Zustrichnyi pozov u tsyvilnomu protsesi. *Naukovi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2018. № 1 (3). S. 131-134.

Nikolenko Liudmyla. Counterclaim in economic proceedings

The article considers the application and implementation of the counterclaim in economic litigation. It is noted that the counterclaim is one of the procedural means of the defendant both in defense against the original claim and in the simultaneous satisfaction of their own claims against the plaintiff.

The purpose of the article is to study doctrinal approaches to the legal nature of the counterclaim, determine its features, analyze the case law of economic courts on the counterclaim, as well as identify problems related to the mechanism of counterclaim and provide suggestions for improving economic litigation.

A counterclaim is accepted by the economic court if both claims are interrelated and joint consideration is appropriate, in particular when they arise from the same legal relationship or when the satisfaction of the counterclaim may exclude in whole or in part the satisfaction of the original claim.

A counterclaim is a claim filed by the defendant for joint consideration with the original claim, which contains claims addressed to the economic court to exclude in whole or in part the satisfaction of the original claim.

The special features of the counterclaim are that: the right to file has not any participant in the economic process, but only the defendant in the original claim; a counterclaim is filed against the original plaintiff; claims are joined if they are interrelated and joint consideration is appropriate; the purpose of the counterclaim is to protect against the original claim or to refute it in part or in full, or to consider in one business process, albeit different, but interrelated claims; the deadline for filing is set by the court, which may not be less than fifteen days from the date of service of the decision to open proceedings in the case deadline for filing a response

The defendant in the case, according to the principles of equality, adversarial and dispositive, is endowed with a wide range of procedural rights, which include general and special rights. The defendant may independently choose the procedural means of protection of their rights and legitimate interests during the proceedings.

It is determined that the counterclaim is aimed at implementing the principle of equality, adversarial and dispositive; procedural savings of time and reasonable time for consideration of the case in economic litigation.

Key words: counterclaim, defendant, claim, economic proceedings, cross-action.